РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Збірник наукових праць

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 14

Заснований в 1996 році

Рівне – 2001

ББК 74.20
О - 59
УДК: 37: 371: 372: 373: 378
Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць:

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 14. — Рівне, РДГУ, 2001 р. — 154 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії та історії педагогіки, дидактики, методики навчання, виховання і розвитку дітей та учнівської молоді в закладах освіти.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, учителів, викладачів та студентів педагогічних університетів, інститутів та коледжів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН
Мітюров Борис Никифорович (Рівненський державний гуманітарний університет);

доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України **Бех Іван Дмитрович**
(Інститут проблем виховання АПН України);

доктор педагогічних наук, професор **Будний Богдан Євгенович**
(Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

кандидат педагогічних наук, професор **Воробйов Анатолій Миколайович**
(заступник головного редактора, Рівненський державний гуманітарний університет);

доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України **Дем'янчук Анатолій Степанович**
(Рівненський економіко-гуманітарний інститут);

доктор педагогічних наук, професор **Коваль Ганна Петрівна**
(Рівненський державний гуманітарний університет);

доктор педагогічних наук, професор **Лисенко Неля Василівна**
(Прикарпатський педагогічний університет ім. В.Стефаника);

доктор педагогічних наук, професор **Лісова Світлана Валеріївна**
(Рівненський державний гуманітарний університет);

доктор педагогічних наук, професор **Павлютенков Євген Михайлович**
(Запорізький обласний інститут удосконалення вчителів)

доктор психологічних наук, професор **Пасічник Ігор Демидович**
(Університет "Острозька Академія");
кандидат педагогічних наук, професор **Поніманська Тамара Іллівна**
(Рівненський державний гуманітарний університет)

доктор психологічних наук, професор **Савчин Мирослав Васильович**
(Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);

доктор психологічних наук, професор, дійсний член МАПН **Сергєєв Олександр Васильович**
(Запорізький державний університет)

доктор педагогічних наук, професор **Сметанський Микола Іванович**
(Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського);

доктор педагогічних наук, професор **Терещук Григорій Васильович**
(Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН **Тищук Віталій Іванович**
(Рівненський державний гуманітарний університет);

кандидат педагогічних наук, професор **Янцур Микола Сергійович**
(заступник головного редактора, відповідальний секретар, Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 8 від 30.03.2001 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10. 2000 р. № 1 – 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: *33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31.*
Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966 — 7281 — 06 — 5.
© Рівненський державний гуманітарний університет, 2001

ПЕРЕДМОВА

Таким чином, у процесі формування свідомого громадянина-патріота як фізично досконалої особистості В.Сухомлинський передбачав не тільки використання засобів продуктивної фізичної праці, яка загалом сприяє загартуванню організму, повнішому і пропорційному розвитку усіх його органів і функцій, а передусім наполягав на включенні особистості учня у систему фізичного виховання. Виховання школярів засобами фізичної культури (спеціалізовані уроки, спортивні змагання, туристичні походи, військові ігри, народні і класичні ігри, спортивні вікторини і "веселі старти" тощо) на думку вченого є тією базою, на якій формується: по-перше, уявлення школярів про норми і правила здорового способу життя (взаємозв'язок фізичного, психічного , духовного, соціального стану із сукупністю особистісних ціннісних орієнтирів); по-друге, турбота про здоров'я і збереження життя як найвищої цінності, яке не є тільки особистою справою учня, але і виявом відповідальності перед суспільством, державою; по-третє, забезпечується гармонія розвитку фізичного і духовного життя дитини, її готовність до суспільно корисної праці, до захисту Батьківщини від ворогів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Церква і суспільне питання. - Львів,1998. - Т.2. - 570 с.
2. Сухомлинський В.О. Праця – основа виховання радянського патріотизму // ЦДАВО України. – Ф.5097. – Оп.1. – Спр.427. – 5арк.
3. Сухомлинський В.О. Директор школи – керівник навчально-виховної роботи // ЦДАВО України. – Ф.5097. – Оп.1 – Спр.36. – 328 арк.
4. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибр. твори: у 5 т. – К.,1976. – Т.1. – С. 62-209.
5. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа // Вибр. твори: у 5 т. – К.,1976. – Т.4.- С.7-393.

Одержано редакцією 08.12.2000.

УДК: 371. 31 **Л. І. ІВАНОВА**

ДІАЛОГІЧНЕ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ЧИТАННЯ

Важливим завданням гуманізації процесу навчання є забезпечення адекватних умов для саморозвитку особистісного розвитку на засадах стимулювання потреби його самостійного мислення. Загальновизнаним у психології є той факт, що саме в результаті якісно нового **діалогічного** навчання, спостерігаються позитивні зрушення в характеристиках мислення, а також загальні особистісні зміни гуманістичної спрямованості. Діалог в окреслених визначеннях є універсальним засобом "автокорекції" власної свідомості кожним учасником діалогу через включення зору співбесідників у свій власний. Завдяки цьому діалог має стати й принципом побудови освітнього процесу, його змісту і форм [1]. Останніми роками діалогічна парадигма дістала широкого визнання у дослідженнях багатьох науковців (В. Біблер, С.Курганов, Г.Балл, А.Волинець, А.Фурман та ін.).

У даній статті зробимо спробу визначити деякі підходи щодо використання діалогів на уроках літературного читання, під час яких, на нашу думку, реалізуються ідеї зазначеної парадигми.

Власне, специфіка літератури передбачає реальну можливість для вільного діалогу з особистостями різних професій, світоглядів, культур через науково-популярні та художні твори. Відомо, що для конструктивного діалогу потрібна якась спільна ідейна база, котра на початку об'єднує партнерів, інакше вони просто не зрозуміють один одного (Г. Балл) [4]. Таким центром на уроці є літературний твір.

При цьому зауважимо, що діалог розглядається нами не просто як методичний засіб ефективного засвоєння літературних знань молодшими школярами, не лише як обмін репліками (його може фізично і не бути, адже автора твору і читача може розмежовувати не лише простір, але й час). Головне тут зіставлення різних і самостійних, подекуди несумісних позицій, які в результаті аналізу твору не змінюються на протилежні, а таким чином краще усвідомлюються, поглиблюються, уточнюються, взаємно збагачуються і зрештою дають змогу читачам 6-10-и років глибше осягнути концепцію авторського задуму. За такого способу навчання пробудження самостійної думки учнів, подальше розмірковування над прочитаним не зупиняється у їхній свідомості, а втілюється в авторських текстах, що містять відповідні власні роздуми.

Опанування дитиною (починаючи з 3-го класу) різних кутів зору на світ, ціннісних систем, діяльностей, що уособлюють певні культурні світи забезпечує концепція Школи діалогу культур, висунута В. Біблером. Конструкція Школи передбачає і діалог різних персонажів: учнів одного класу; учнів і вчителя; різних класів між собою; дитини і тексту культури (з автором і героєм, або від імені автора чи героя твору).

Ідеї діалогічного навчання співзвучні з навчальним курсом початкової школи "Література як предмет естетичного циклу", створений психологами З. Новлянською та Г. Кудіною на основі концепції М.Бахтіна про суть взаємостосунків читача і письменника. До основи курсу покладено неперервний процес практичної діяльності школярів в різних позиціях: автора, критика, читача, теоретика. Для успішної роботи в кожній із цих позицій школяру потрібна і літературно-критична оцінка, тобто робота в позиції "критика", і знання закону художньої змістовної форми, тобто робота в позиції "теоретика". Ці знання є засобом спілкування автора і читача.

Всі основні завдання в кожній із використаних позицій різноманітні, але всі забезпечують єдиний літературний розвиток дитини — читача.

Робота в позиції "читач", на думку М.М.Бахтіна, визначається двома завданнями, а саме:

1. Зрозуміти твір відповідно до авторського задуму, намагатися побачити картину світу "очима автора". 2. Помістити твір у власний, можливо чужий для автора життєвий і культурний контекст, тобто скласти свою точку зору на те, що відображає і висловлює автор, погодитися з ним або посперечатися і уявити умовний світ твору своїми "очима" читача. Обидва завдання реалізуються з допомогою специфічного діалогу між автором і читачем, діалогу "заочного" через текст, що є нічим іншим як "співтворчістю тих, хто розуміє один одного" (М.Бахтін) [3].

У естетично розвинутого читача відбувається процес "вичитування", інтерпретації, тлумачення тексту, складання "читацької партитури". Тому пропозиція "безпосереднього" читача поєднує з позицією "критика" і діяльність останнього є провідною у структурі мислення школяра.

Виконання "читацької партитури" у формі індивідуальної письмової роботи (твір – відгук) призводить до нового злиття позиції: в роботу читача – "критика" вплітається робота "автора", який має оформити читацькі враження закінченим текстом. Завдання такого автора – створення творів літературно-критичних жанрів, висловлення своєї оцінки художніх текстів.

Розрізняються між собою завдання автора - художника і автора – публіциста.

У позиції "автор-художник", дитина сама намагається створити літературні твори художніх жанрів. Тим самим реалізується принцип, проголошений колись М.Рибніковою, "від маленького письменника до великого читача" [5].

Бути автором потрібно, передусім, самій дитині – для розвитку її уяви, емоційно-естетичної сфери, оволодіння мовою як засобом передачі думок, почуттів, внутрішнього світу людини (Л.Виготський). І ще одну важливу здатність розвиває робота автора – художника – особливе ставлення до неповторної конкретно-чуттєвої картини світу, допомагає "відкривати його внутрішнє життя, близьке до внутрішнього світу дитини".

Робота в позиції "автор – публіцист" за своїм завданням близька завданню "автора-художника" – висловлювати власну зацікавлену точку зору. Відмінність в тому, що способи і форми вираження цієї точки зору інші: не стільки через художню картину світу, скільки через особистісні висловлювання, роздуми. Вже наявний життєвий досвід рано ставить перед дітьми досить серйозні проблеми, їм цікаво "роздумувати про життя" (в такій формі для дітей виступала їх особиста "дитяча публіцистика"), виражати своє розуміння і оцінку важливих для них явищ і ситуацій. Ці роздуми вдосконалюються завдячуючи роботі "читача-критика" і "автора-художника". А робота "автора-публіциста", в свою чергу, впливає на просування дитини в інших позиціях.

Зазначимо, що застосування діалогів на уроках читання є складною педагогічною проблемою, що потребує спеціального систематичного вивчення. Визначаючи структуру системи ми виходили з наявності у ній декількох взаємопов'язаних сторін, а саме:

- **потребово-особистісної** сфери, яка охоплює з одного боку комплекс індивідуальних психологічних якостей особистості, з іншого - цілі та цінності, що визначають спрямованість її діяльності;
- **змістово-навчальної**, яку ми визначимо як пропедевтичну літературознавчого спрямування;
- **методичної,** до складу якої входять засоби реалізації зазначених вище спрямованостей.

Отже, спробуємо вибудувати модель діалогічного навчання уроків читання, базуючись на визначених позиціях.

З цією метою ми зробили спробу класифікації діалогів, використовуваних нами в структурі уроку.

- За **метою**: навчальні, розвивальні, виховні, розважальні.
- За **назвою:** бібліотечно-бібліографічні**,** літературознавчі, образно-художні, театралізовані, дискусії тощо.
- За **змістом** виучуваних на уроці творів (казки, легенди, вірша, байки, оповідання тощо).
- За **структурою** уроку читання (діалоги для перевірки домашнього завдання, сприймання нового матеріалу, закріплення тощо).
- За **формою:**. дискусії, інтерв'ю, ігрові діалоги, письмові, внутрішні, малюнкові.

Таким чином, відображенням зазначених позицій, позитивних результатів навчання є усвідомлення того, що використання діалогу на уроці має бути зорієнтоване на:

- оновлення змісту навчання через уведення літературознавчої пропедевтики та оригінальних текстів;
- спрямування навчання на зону найближчого літературного молодшого школяра;
- взаємозв'язок емоційно-образного, чуттєвого і логіко-діалогічного способів пізнання;
- систему засобів розвитку самостійного мислення молодших школярів через прилучення їх до літературної творчості;
- гуманний стиль спілкування, взаємин учня та учителя, формування потреби в опонентові;
- дійове занурення у світ культури.

Отже, використання діалогів на уроці є дієвим засобом не лише формування конкретних читацьких навичок, засвоєння літературних знань, а й важливим чинником розвитку особистості молодшого школяра.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волинець А. Психологічна сутність діалогу і гуманізація освітнього процесу / Міжнародний семінар з гуманістичної психології та педагогіки: Тези доповідей і повідомлень. – Київ – Рівне: Ліста, 1998. – С. 27-29.
2. Давидов В. Виды обобщения в обучении. – М.: Педагогика, 1972. – 424с.
3. Кудина Г., Новлянская З. Психолого-педагогические принципы преподавания литературы в начальной школе. // Вопросы психологии. – 1989. – №4. – С.59-65.
4. Психологічні аспекти гуманізації освіти / За ред. Г.О. Балла. – Київ-Рівне, 1996. – 126с.
5. Рыбникова М. Очерки по методике литературного чтения. – М.: Просвещение, 1985. – 286с.

Одержано редакцією 12.01.2001.

УДК: 371. 04 **О. М. ПЕТРУК**

ВИХОВАННЯ ТВОРЧОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ СЛОВЕСНОСТІ

Багато в світі дивних див,
Та найдивніше з них – людина.
(Евріпід)

У молодшому шкільному віці починається складний процес формування особистості, закладається основа власного Я дитини. Та особистістю людина стає не відразу, вона визріває поступово, і в її формуванні неабияку роль відіграє мова. Потреба у спілкуванні, мовленні поряд з потребою у діяльності є визначальною в становленні особистості. Мова проникає у свідомість маленької людини і доносить до неї величезну частку інформації про зовнішній світ та закони його існування. Саме через мову дитина усвідомлює своє Я і потім наповнює його відповідним змістом.

Як же навчати мови так, щоб назавжди не позбавити дитину любові до рідної мови, щоб зберегти її творче начало і розвинути його? Очевидно, що потрібно добирати такі методи, прийоми і форми роботи, які стимулювали б учнів до виконання активної мовленнєвої, інтелектуальної,

ЗМІСТ

Передмова 3
Бех І. Д. Особливості традиційного етапу розвитку педагогічної науки 5
Воробйов А. М. Психодіаностика міжособистісних відносин учнів молодшого шкільного віку засобами практичних методик (внутрішньосімейний аспект) 7
Поніманська Т. І. Завдання гуманістичного виховання дітей дошкільного віку 15
Бричок Б. П. Проблема мети виховання в контексті сьогодення 18
Дичківська І. М. Моделі духовного розвитку дитини в зарубіжних педагогічних теоріях 21
Маліновська Н. В. С.Ф.Русова про оволодіння скарбами рідної мови на основі засобів народної педагогіки 23
Горопаха Н. М. Ознайомлення дошкільнят з валеологічними властивостями рослин . . . 25
Янцур Л. А., Джиган Н. М. Формування інтересу до зображувальної діяльності у дітей різновікової групи 28
Борова В. Є. Модель корегування вад звукової культури мовлення старших дошкільників 33
Квак О. В. Гра, як засіб формування орфоепічної правильності мовлення дітей дошкільного віку 36
Янцур М. С. Професійна орієнтація учнів початкової школи в процесі трудового навчання 39
Сілков В. В. Вимоги до системи вправ при особистісно-орієнтованому формуванні поняття числа у молодших школярів 44
Крутій В. А. В.О.Сухомлинський про активізацію навчальної діяльності молодших школярів 50
Лещенко Г. П. Комунікативно-орієнтоване вивчення рідної мови в початкових класах . . 54
Бучак Н. В., Макогончук М. Г. До питання адаптаційних можливостей учнів 57
Шутяк В. Г., Шутяк О. Ф. Про графічну підготовку учнів ІІ класу 58
Літковець О. Д. Формування художньо-мовленнєвої діяльності дітей шестирічок на уроках “художньої праці” 63
Крет М. В. Музично-етичний досвід як важливий компонент формування морального світу учнів молодших класів 66
Манюк Л. В. Зміст, форми та методи формування активної громадської позиції школяра 69
Пальчевський С. С. Сугестопедичні підходи до навчання в діяльності та поглядах зарубіжних педагогів-класиків 71
Пасічник Я. А. Принципи дидактики математики та їх історичні корені 75
Крайчук О. В. Про принципи відбору змісту шкільного курсу математики 80
Кіндрат В. К., Нікітчук В. І. Василь Сухомлинський і патріотичне виховання школярів засобами фізичної культури 83
Іванова Л. І. Діалогічне навчання на уроках читання 89
Петрук О. М. Виховання творчої мовної особистості засобами української словесності . 91
Зінченко Н. А. Формування культури відношень як інтегративна умова патріотичного виховання учнів різновікових груп 94
Філоненко М. М. Спостереження і спостережливість як активна форма пізнання навколишнього середовища 101
Трохимчук І. М., Марциновський В. П. Навчально-дослідницька робота як засіб наукового пізнання 105
Приймак О. П. Методика вивчення табличного додавання та віднімання в чотирирічній початковій школі 108
Якимчук Р. І. Проблемно-пошукові методи в навчанні шестирічних учнів 111
Сватьєв А. В. Вивчення стану здоров’я та деяких аспектів здорового способу життя серед підлітків Запорізької області 115
Колупаєва Т. Є. До проблеми вивчення “етнографії дитинства” в гуманітарному університеті 119
Пустовіт Н. А. Екологічне виховання школярів: проблеми цінностей 122

Дем'янюк Т. Д., Гурінчук Л. Є. Превентивне виховання дітей та молоді сільської школи в позаурочний час 125
Пустовіт Г. П. Екологічна освіта учнів у позашкільному закладі: теоретико-прикладний аспект 129
Первушевська І. О. Введення новітніх технологій в систему освіти та навчання в Україні 134
Гавлітіна Т. М. Національно-патріотичне виховання у позашкільному навчальному закладі 138
Науменко Р. А. Формування філософії здорового способу життя учнів у позашкільних закладах еколого-натуралістичного профілю 141
Петренко О. Б. Удосконалення професійної підготовки готовності вчителів до виховної діяльності у системі вищої освіти 146
Відомості про авторів 150

Наукове видання

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти

Збірник наукових праць

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 14

Заснований в 1996 р.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.
Редактор Бричок Б. П.
Технічний редактор
КОМП'ЮТЕРНА ВЕРСТКА БОНДАРЯ А. М.

Здано до набору 20.01.2001 р. Підписано до друку 30.03.2001 р.
Формат 60х84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різографічний.
Ум. друк. арк. 18,56. Обл. вид. арк. 19,19. Замовлення № Тираж 100.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31
Рівненський державний гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і трудової підготовки (к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету
33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 26-48-83

О – 59 Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 14. — Рівне, РДГУ, 2001р. — 154 с.

ISBN 966 — 7281 — 06 — 5.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії та історії педагогіки, дидактики, методики навчання, виховання і розвитку дітей та учнівської молоді в закладах освіти.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, учителів, викладачів та студентів педагогічних університетів, інститутів та коледжів.

УДК: 37: 371: 372: 373: 378 **ББК 74.20**